

Imam Reza (A.S.) International
Foundation for Culture and Arts

Identifying the Legitimization Elements in Imam Reza's Debate with Two Prominent Jewish and Christian Leaders Using Van Leeuwen's Model of Critical Discourse Analysis

Zahra Afzali¹

1. Associate Professor of Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran: z.afzali@basu.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
April 04, 2023

In Revised Form:
May 13, 2023

Accepted:
May 14, 2023

Published Online:
November 5, 2024

Critical discourse analysis (CDA) emerged in the 20th century as an approach to discourse analysis that examines the social and cultural functions of discourse. Various scholars have contributed to the development of this approach including Dutch linguist Theo van Leeuwen who has discussed important theoretical issues in the field of CDA. Legitimation is one of his theoretical notions which is based on four components, namely, authorization, moral evaluation, rationalization, and mythopoesis. This theory is a suitable framework for the analysis of legitimation in different texts. The present study uses this theoretical framework to examine the debate of Imam Reza with two prominent Christian and Jewish figures. The research method is descriptive-analytical and the aim is to understand the method of legitimation as well as its effectiveness in Imam Reza's discourse. The significance of the study lies in the fact that the debate between a major Islamic scholar, i.e. Imam Reza, and two prominent Christian and Jewish figures unveils some truths about Islam, Christianity, and Judaism. The findings show that legitimation in Imam's debate is mostly manifested in the authorization component which helps to resolve controversial issues such as the prophethood of Prophet Muhammad, the prophethood of Jesus Christ, slanders against Jesus Christ, and the lack of divinity of Jesus Christ. In fact, by using a method that fits the religious beliefs of the audience, Imam Reza's legitimation in discourse has successfully led to the persuasion of the audience.

Keywords

critical discourse analysis, van Leeuwen's theory, legitimation, Imam Reza's debate, two prominent Christian and Jewish figures.

Cite this The Author (s): Afzali, Z. (2024). An Analysis of the Components of Legitimation in Imam Reza's Debate with two prominent Jewish and Christian Figures Based on van Leeuwen's Theory of Critical Discourse Analysis : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 12, Issue 3, Autumn 2024, Serial Number 47 – (31- 61)- [DOI:10.22034/farzv.2023.391840.1862](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.391840.1862)

Introduction

Criticism is a longstanding field of study which has given rise to a wide range of terminology in the last century. One of these terms is 'discourse analysis' which is a very broad concept adopted by various disciplines. This has led to a variety of definitions and approaches including structuralist discourse analysis, functionalist discourse analysis, and critical discourse analysis (CDA). In spite of some similarities, these three approaches differ in terms of using intralinguistic and extralinguistic factors in their analysis. From among these approaches, CDA "is aimed at interpreting the complex relationships among writing, speech, social cognition, power, society, and culture" (Van Dijk, 2003: 184), "analyzing texts and applications of language in social interactions" (Jorgensen & Phillips, 2019: 113), and "exploring the function of discourse in terms of social and cultural issues such as race, politics, gender, and identity" (Paltridge, 2020: 289).

In CDA, therefore, extralinguistic factors like power and sociocultural issues that affect the formation of discourse are investigated. CDA is associated with names of thinkers such as "Fairclough, van Dijk, Wodak, Kress, and van Leeuwen" (Aghagolzadeh, 2013: 58). These theorists have developed theoretical frameworks that have made major contributions to the field. One of the most influential figures in CDA is Dutch linguist Teun van Leeuwen. His theory of the legitimation of discourse is based on four key components, namely, authorization, moral evaluation, rationalization, and mythopoesis (van Leeuwen, 2018: 212). These components are defined below:

“Authorization: legitimation by reference to the authority of tradition, custom, law, and/or persons in whom institutional authority of some kind is vested;

moral evaluation: legitimation by (often very oblique) reference to value systems;

rationalization: legitimation by reference to the goals and uses of institutionalized social action and to the knowledges that society has constructed to endow them with cognitive validity.

mythopoesis: legitimation conveyed through narratives whose outcomes reward legitimate actions and punish nonlegitimate actions.” (ibid.: 212).

These four components have different subtypes. The clearly stated principles underlying van Leeuwen's theory make it a proper framework for the investigation of legitimation in different text types. The present study uses this framework to examine the debate of Imam Reza, as a major Islamic scholar, with two prominent Christian and Jewish figures, namely, Jathliq and Ra's al-Jalut. This study is significant in that it reveals the ability to debate of these three figures

as well as their viewpoints on Islam, Christianity, and Judaism. The main aim is to examine Imam Reza's method of discursive legitimation and its efficiency in persuading the audience.

Research Method

The method adopted in this study is descriptive-analytical. After stating the problem, van Leeuwen's framework of legitimation in discourse and its components is explained. Next, those components of legitimation and their subtypes are discussed for which we have found evidence in the mentioned debate between Imam Reza and the Christian and Jewish scholars. The selected components include authorization (subtypes of personal authority, expert authority, and role-model authority), moral evaluation (analogies), and rationalization (instrumental rationalization). Finally, the instances of these components in the text are described and analyzed.

Conclusion

Below are the findings of our analysis of legitimation in the debate between Imam Reza and the two prominent Christian and Jewish scholars:

- The most remarkable instances of legitimation in Imam's discourse are manifested in the component of authorization (personal authority, expert authority, and role-model authority). Personal authority stems from Imam's deep knowledge of the debated subjects. Expert authority and role-model authority are due to the fact that Imam Reza selects a method of debate proper to the audience's religious beliefs and makes reference to religious figures whom the audience believes in.

- The prophethood of Prophet Muhammad, the prophethood of Jesus Christ, slanders against Jesus Christ, and the lack of divinity of Jesus Christ are proved by means of expert authority (with reference to the ideas of Christian scholars), role-model authority (with reference to quotations from the prophets), analogies, and instrumental rationalization.

- Utilization of a method that fits the audience's religious beliefs, quotations that create expert authority and role-model authority, rational arguments that create personal authority, analogies, and rationalization increases the effectiveness of Imam's debate and helps to persuade the audience more effectively.

بازشناخت مؤلفه‌های مشروعیت‌سازی در مناظره امام رضا (علیه السلام) با دو شخصیت برجسته مسیحی و یهودی بر اساس نظریه ون لیوون

زهرا افضلی^۱

z.afzali@basu.ac.ir

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	تحلیل گفتمان انتقادی به‌عنوان یکی از رویکردهای تحلیل گفتمان که کارکرد گفتمان را به‌لحاظ مسائل اجتماعی و فرهنگی مورد بررسی قرار می‌دهد در قرن بیستم ظهور یافت. اندیشمندان و صاحب‌نظران مختلفی با نظریه‌پردازی درباره این رویکرد سهم بسزایی در رشد و اعتلای آن داشته‌اند. تئوون لیوون زبان‌شناس هلندی از جمله آن‌هاست که نظریاتی در این حوزه ارائه کرده است. مشروعیت‌سازی در شمار نظریات اوست که مبتنی بر چهار مؤلفه به نام‌های اقتدارسازی، ارزیابی اخلاقی، عقلانی‌سازی و اسطوره‌سازی است. این نظریه چارچوب مناسبی برای تحلیل چگونگی مشروعیت‌سازی در متون مختلف است. از همین رو در پژوهش حاضر مناظره امام رضا (علیه السلام) با دو شخصیت برجسته مسیحی و یهودی بر مبنای نظریه مذکور مورد بررسی واقع شده است. این پژوهش که با روش توصیفی-تحلیلی و با هدف شناخت نحوه مشروعیت‌سازی در گفتمان امام (علیه السلام) و میزان اثربخشی آن صورت گرفته از این جهت حائز اهمیت است که در آن مناظره یک عالم برجسته مسلمان یعنی امام (علیه السلام) با دو شخصیت برجسته مسیحی و یهودی موجب پرده برداشتن از حقایقی درباره دین اسلام و دین مسیحیت و دین یهودیت می‌شود. نتیجه پژوهش بیانگر آن است که مشروعیت‌سازی در مناظره امام (علیه السلام) با آن‌ها بیشتر در مؤلفه اقتدارسازی متجلی شده و موضوعاتی مثل نبوت حضرت محمد (ص)، نبوت حضرت عیسی (علیه السلام)، دادن نسبت ناروا به حضرت عیسی (علیه السلام) و عدم الوهیت حضرت عیسی (علیه السلام) از طریق آن اثبات گردیده است، این در حالی است که به دلیل کاربرد روش متناسب با عقیده دینی مخاطب به وسیله امام (علیه السلام) مشروعیت‌سازی در گفتمان او منجر به اقتناع مخاطب و اقرار او به حقیقت شده است.
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	
کلیدواژه‌ها	تحلیل گفتمان انتقادی، نظریه ون لیوون، مشروعیت‌سازی، مناظره امام رضا (علیه السلام)، جاثلیق، رأس الجالوت

استناد: افضلی، زهرا؛ (۱۴۰۳). بازشناخت مؤلفه‌های مشروعیت‌سازی در مناظره امام رضا (علیه السلام) با دو شخصیت برجسته مسیحی و یهودی بر اساس نظریه ون لیوون: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۲، شماره ۳، پاییز، شماره پیاپی ۴۷ - (۳۱-۶۱).

DOI:10.22034/farzv.2023.391840.1862

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

۱-۱. مسئله پژوهش

نقد و بررسی متون از دیر باز مورد توجه ناقدان واقع و سبب پیدایش اصطلاحات متعدد نقدی در قرون اخیر شده است. تحلیل گفتمان از جمله این اصطلاحات است که در علوم مختلف کاربرد یافته و دامنه وسیعی از مفاهیم را دربر گرفته است. این اصطلاح که «نخستین بار در سال ۱۹۵۲ در مقاله‌ای از زبان‌شناس معروف انگلیسی زلیگ هریس^۱ به کار رفته است» (قجری و نظری، ۱۳۹۲: ۳۷)، به عقیده برخی صاحب‌نظران علم زبان‌شناسی «عبارت است از تبیین گفتمان‌های رقیب با مبانی و راهبردهای علم زبان‌شناسی، علوم اجتماعی، دانش روان‌شناختی اجتماعی و فردی، تاریخ، ایدئولوژی و ...» (آفاگل‌زاده، ۱۳۹۲: ۵۷).

به گفته برخی دیگر اصطلاح مذکور «عبارت است از تعبیه سازوکار مناسب و اعمال آن در کشف و تبیین ارتباط گفته (متن) با کارکردهای فکری اجتماعی (ایدئولوژیک)» (یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۳۴).

مقایسه این دو قول درباره تعریف اصطلاح تحلیل گفتمان نشان می‌دهد که در قول اول تبیین خود گفتمان با مبانی و راهبردهای چندین علم و در قول دوم تبیین ارتباط آن با کارکردهای فکری اجتماعی مد نظر قرار گرفته است؛ بنابراین دو قول مذکور شباهت چندانی با هم ندارند. بررسی‌ها نیز حاکی از این است که تحلیل گفتمان به علت کاربرد در حوزه‌های گوناگون ماهیتی میان‌رشته‌ای دارد. همین امر موجب ارائه تعاریف متفاوت از آن و ظهور رویکردهای مختلف پیرامون آن شده است که مهم‌ترین آن رویکردها عبارتند از: «تحلیل گفتمان ساخت‌گرا، تحلیل گفتمان نقش‌گرا و تحلیل گفتمان انتقادی» (بشیر، ۱۳۹۹: ۵۵)

این سه رویکرد با وجود برخی اشتراکات از جهت به کارگیری عوامل درون‌زبانی و برون‌زبانی در تحلیل با هم تفاوت دارند. در میان رویکردهای یاد شده تحلیل گفتمان انتقادی یا «گفتمان‌کاوی انتقادی» [که] کار تفسیر روابط پیچیده بین نوشتار، گفتار، شناخت اجتماعی، قدرت، جامعه و فرهنگ را بر عهده دارد» (ون دایک، ۱۳۸۲: ۱۸۴) «به تجزیه و تحلیل انضمامی متن و کاربرد زبان در تعاملات اجتماعی می‌پردازد» (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۸: ۱۱۳) و «کارکرد گفتمان را به لحاظ مسائل اجتماعی و فرهنگی از قبیل نژاد، سیاست، جنسیت و هویت باز می‌کاود» (پالتریج^۲، ۱۳۹۹: ۲۸۹).

1. Zelig Herbis

2. Paltridge

بر اساس مطالب پیشین، روشن می‌شود که در تحلیل گفتمان انتقادی عوامل برون‌زبانی همچون قدرت، مسائل اجتماعی و فرهنگی و ... که بر شکل‌گیری گفتمان تاثیرگذارند، مورد توجه واقع می‌شود.

تحلیل گفتمان انتقادی با نام صاحب‌نظرانی چون نورمن فرکلاف^۱، ون دایک^۲، وداک^۳، گونترکرو^۴، ون لیوون^۵ و ... عجین شده است» (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۲: ۵۸).

هر یک از افراد یاد شده با ارائه نظریه‌ها و الگوهای مختلف نقش خاصی در بسط و گسترش تحلیل گفتمان با نگاه انتقادی ایفا کرده‌اند. تئوون لیوون زبان‌شناس هلندی نیز از این قاعده مستثنی نیست. او در باب مشروعیت‌سازی در گفتمان نظریه‌ای دارد که چگونگی مشروعیت‌سازی در متون گوناگون بر اساس مبانی آن قابل بررسی است. مناظرات امام رضا (علیه السلام) با رهبران و علمای ادیان و مذاهب از جمله آن متون است که به‌علت دربرداشتن شواهدی دال بر مشروعیت‌سازی در خور بررسی بر مبنای نظریه مذکور است؛ از همین رو در این پژوهش مناظره امام رضا (علیه السلام) با دو شخصیت برجسته مسیحی و یهودی (جاتلیق و رأس الجالوت) از میان مناظرات او برای بررسی برگزیده شده است تا از این رهگذر به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود.

۱- کدام یک از مؤلفه‌های نظریه ون لیوون در فرآیند مشروعیت‌سازی در گفتمان امام (علیه السلام) کارکرد بیشتری داشته است؟

۲- چه موضوعاتی از طریق مشروعیت‌سازی در گفتمان امام (علیه السلام) اثبات و چه موضوعاتی نفی شده است؟

۳- مشروعیت‌سازی در گفتمان امام (علیه السلام) بر مبنای عقلانیت ابزاری چه تاثیری بر مخاطب نهاده است؟

۲-۱. هدف، ضرورت و روش تحقیق

هدف از این پژوهش پی‌بردن به نحوه مشروعیت‌سازی در گفتمان امام (علیه السلام) و میزان اثربخشی و کارآمدی آن برای اقناع مخاطب است.

1. Norman Fairclough
2. wan dayk
3. Vedak
4. gwntarkrs
5. Fan Leeuwen

این پژوهش که به روش توصیفی تحلیلی صورت می‌گیرد به این دلیل ضرورت دارد که در آن مناظره امام رضا (علیه السلام) به عنوان عالم برجسته مسلمانان با دو شخصیت برجسته مسیحی و یهودی بررسی می‌شود. این امر از میزان توانمندی آن‌ها در مناظره با یکدیگر و دیدگاه آن‌ها درباره مسائل مرتبط با ادیان اسلام، مسیحیت و یهودیت پرده برمی‌دارد.

۱-۳. پیشینه تحقیق

بررسی‌ها نشان می‌دهد که پژوهش‌های متعددی درباره مناظرات امام رضا (علیه السلام) از جنبه‌های مختلف صورت گرفته و شماری از این پژوهش‌ها بر اساس نظریات نظریه‌پردازان علم زبان‌شناسی در حوزه تحلیل گفتمان است. از آن‌جا که نظریه ون لیوون به عنوان یکی از نظریات مطرح در حوزه تحلیل گفتمان مبنای کار پژوهش حاضر واقع شده، در ادامه فقط به برخی از پژوهش‌هایی اشاره می‌شود که مناظرات امام رضا (علیه السلام) در آن‌ها بر اساس رویکردهای همین حوزه تحلیل گردیده است.

«تحلیل گفتمان مناظره و مجادله‌های حضرت رضا (علیه السلام) با دگرهای گفتمانی (مبانی قرآنی کلامی ساخت‌بندی هویت اسلامی)» میراحمدی و رضایی پناه (۱۳۹۵) در این پژوهش منطق روش‌شناختی حاکم بر گفتمان مناظرات و مباحثات امام رضا (علیه السلام) در حوزه تعیین مرزهای هویتی مورد واکاوی قرار گرفته است.

«تحلیل گفتمان ادیان در مناظره امام رضا (علیه السلام) با علمای دین مسیح و یهود» خزعلی و انصاری نیا (۱۳۹۶). در این پژوهش با استفاده از رویکرد تحلیل گفتمان بر پایه برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی ایدئولوژیک وندایک به تحلیل تطبیقی مناظره امام رضا (علیه السلام) پرداخته شده است.

«تحلیل مناظرات امام رضا (علیه السلام) بر مبنای نظریه گفتمانی لا کلا و موفه» مقدس (۱۳۹۹) در این پژوهش مناظرات امام رضا (علیه السلام) با هدف تبیین عناصر گفتمانی آن بر مبنای نظریه لا کلا و موفه مورد تحلیل واقع شده است.

«بررسی گفتمان القایی در فرایند مناظره امام رضا (علیه السلام) با علمای ادیان» نصیحت و باغبانی (۱۴۰۱) در این پژوهش مناظرات امام رضا (علیه السلام) با هدف تبیین روند شکل‌گیری معنا بر اساس رویکرد نشانه معناشناسی بررسی گردیده است.

در مطالب پیش گفته به تعدادی از پژوهش‌ها درباره مناظرات امام رضا (علیه السلام) در حوزه تحلیل گفتمان اشاره شد. با وجود این که پژوهش حاضر نیز مرتبط با همین حوزه است، اما موضوع آن (مشروعیت‌سازی) و چهارچوب نظری آن (نظریه ون لیوون) با آن‌ها متفاوت است؛ بنابراین

پژوهشی جدید و بدون سابقه است.

۲. چهارچوب نظری

همان طور که در مقدمه اشاره شد نظریه ون لیوون درباره مشروعیت‌سازی به عنوان چهارچوب نظری پژوهش حاضر برگزیده شده است؛ از همین رو در ادامه ضمن معرفی او به طور مختصر مبانی نظریه‌اش تبیین می‌گردد.

«تئوون لیوون (۱۹۴۷- هلند) رئیس دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه فناوری سیدنی است. وی زبان‌شناسی را در دانشگاه سیدنی خواند و نظریه ارتباطات را در دانشگاه‌های مک کواری و لندن تدریس کرد. او یکی از توسعه‌دهندگان اصلی نشانه‌شناسی اجتماعی است [که] از او کتاب‌ها و مقاله‌هایی درباره تحلیل گفتمان، ارتباطات دیداری و حوزه چندوجهی (چندنمایی) منتشر شده است.» (رضائی‌پناه و شوکتی مقرب، ۱۳۹۷: ۱۷).

ون لیوون نظریاتی در حوزه تحلیل گفتمان ارائه نموده است که مشروعیت‌سازی در گفتمان از جمله آن‌هاست. این نظریه بر چهار مؤلفه اقتدارسازی، ارزیابی اخلاقی، عقلانی‌سازی و اسطوره‌سازی استوار است (ون لیوون، ۱۳۹۷: ۲۱۲) که به ترتیب تبیین می‌شوند.

۲-۱. **اقتدارسازی:** [در این مؤلفه] مشروعیت‌سازی به وسیله ارجاع به اقتدار سنت، عرف، قانون و یا افرادی است که نوعی اقتدار نهادی به آن‌ها محول شده است.

۲-۲. **ارزیابی اخلاقی:** [ارزیابی اخلاقی] به معنای مشروعیت‌سازی به وسیله ارجاع به نظام‌های ارزشی است.

۲-۳. **عقلانی‌سازی:** [در این مؤلفه] مشروعیت‌سازی به وسیله ارجاع به اهداف و کاربردهای کنش اجتماعی نهادی‌سازی شده و دانش‌هایی است که جامعه ساخته است تا به آن‌ها اعتبار شناختی ارزانی دارد.

۲-۴. **اسطوره‌سازی:** اسطوره‌سازی عبارت است از مشروعیت‌سازی انتقال داده شده به وسیله روایت‌هایی که برابندهایشان به کنش‌های مشروع پاداش داده و کنش‌های نامشروع را مجازات می‌کند.» (همان: ۲۱۲).

هریک از این چهار مؤلفه دارای زیرمجموعه‌هایی هستند که در پژوهش حاضر فقط مواردی از آن‌ها تشریح می‌شوند که شواهدی دال بر آن‌ها در مناظره امام (علیه السلام) با دو شخصیت برجسته

مسیحی و یهودی وجود دارد؛ بنابراین در این راستا به تبیین سه زیر مجموعه مرتبط با اقتدارسازی یعنی اقتدار شخصی، اقتدار کارشناس و اقتدار رل مدل و یک زیر مجموعه مرتبط با ارزیابی اخلاقی یعنی قیاس و یک زیر مجموعه مرتبط با عقلانی سازی یعنی عقلانیت ابزاری پرداخته می شود.

۱-۱-۲. «اقتدار شخصی»: در مورد اقتدار شخصی، اقتدار مشروع به افراد به دلیل جایگاه یا نقش شان در نهاد خاصی مانند والدین و معلمان در نسبت با کودکان محول شده است. در این وضعیت دارندگان چنین اقتدارهایی از قاعده «چون من این گونه می گویم» بهره برده و نیاز به برانگیختن هیچ توجیهی در راستای این امر در ارتباط با دیگران ندارند، این در حالی است که در عمل ممکن است آن ها ارائه دلایل یا استدلال هایی را انتخاب کنند. مشروعیت اقتدار شخصی عموماً شکل بند و ماده ای از فرآیند بیانی را به خود می گیرد که در آن گفته صاحبان اقتدار شامل نوعی وجه التزامی است» (همان: ۲۱۳).

۲-۱-۲. «اقتدار کارشناس»: در این حالت مشروعیت به وسیله تخصص حاصل می شود. این تخصص ممکن است صراحتاً با اشاره به اعتبارنامه اظهار شود، اما اگر آن کارشناس در بافت خاصی شناخته شده باشد ممکن است بدیهی فرض شود مانند نوع خاصی از گفتمان آکادمیک که به جای ارائه اسناد و شواهد، نقل قول نخبگان سرشناس را در پرانتز می آورد. مشروعیت کارشناس عموماً شکل بندهای فرآیند بیانی مانند پروفیسور فلان بر این باور است که... به خود می گیرد» (همان: ۲۱۳-۲۱۴).

۳-۱-۲. «اقتدار رل مدل»: در اقتدار رل مدل (الگو و سرمشق) افراد از نمونه هایی از رل مدل ها یا رهبران صاحب عقیده و نظر پیروی می کنند. در این بستر اعلام این واقعیت که رل مدل ها و الگوها نوع خاصی از رفتار را اتخاذ یا به چیزهایی خاص باور دارند، کافی است تا کنش های پیروانشان را مشروع سازد.» (همان: ۲۱۴-۲۱۵).

۲-۲-۱. «قیاس: قیاس [یا مقایسه یا] بیان شباهت ها [یکی از] روش های متداول ارزیابی اخلاقی است [که] همواره در گفتمان کارکرد مشروعیت سازی یا مشروعیت زدایی دارد [در این روش کاری از جهت این که] مانند فعالیت دیگری است که با ارزش های مثبتی همراه و پیوسته است یا مانند کاری نیست که با ارزش های منفی آمیخته است [مقایسه می شود].» (همان: ۲۲۰).

۳-۳-۱. «عقلانیت ابزاری»: [کنش ها] و عمل ها را با ارجاع به اهداف، کاربردها و تأثیراتشان مشروع می سازد» (همان: ۲۲۱). یعنی هدف، کاربرد و تأثیر هر کنش معیاری برای مشروعیت آن است.

در بخش چهارچوب نظری مؤلفه‌های نظریه ون لیوون و تعدادی از زیرمجموعه‌های مرتبط با آن مؤلفه‌ها توضیح داده شد. در حالی که این زیرمجموعه‌ها طبق شواهد مستخرج از مناظره امام (علیه السلام) به عنوان یک متن دینی گزینش گردید که خود دارای ویژگی‌های خاصی در مقایسه با سایر متون است.

۳. مشروعیت‌سازی در مناظره امام رضا (علیه السلام)

در عبارات پیشین پنج زیرمجموعه مرتبط با مؤلفه‌های نظریه ون لیوون که در بردارنده شواهدی در مناظره امام (علیه السلام) با شخصیت برجسته مسیحی یعنی «جائلیق (رهبر اسقف‌ها) [و شخصیت برجسته یهودی یعنی] رأس الجالوت (عالمی یهودی)» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱: ۱۳۹) هستند، تبیین شد. در ادامه شواهد دال بر مشروعیت‌سازی در مناظره امام (علیه السلام) با آن دو شخصیت بر مبنای پنج زیرمجموعه یاد شده مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

۳-۱. اقتدار شخصی

چنان‌که پیشتر گفته شد جایگاه یا نقش افراد در نهاد خاصی موجب بر خورداری آن‌ها از اقتدار شخصی می‌گردد که در این صورت گفته صاحبان چنین اقتداری در بردارنده نوعی التزام است که منجر به مشروعیت‌سازی می‌شود.

در مناظره امام (علیه السلام) شخصیت والای او از اقتدار شخصی برخوردار است که این امر به بهره‌مندی او از جایگاه برجسته علمی در میان مسلمانان و احاطه‌اش به موضوعات مرتبط با ادیان برمی‌گردد؛ زیرا همان‌طور که گفته شده «گستره علم و دانش امام (علیه السلام) افزون بر قرآن و سنت حوزه‌های دیگری از جمله کتب مقدس همچون تورات، انجیل، زبور و زبان اقوام و ملل گوناگون را در برمی‌گرفت» (خزعلی و انصاری‌نیا، ۱۳۹۶: ۸۲). روش مناظره امام (علیه السلام) که خود قبل از شروع مناظره آن را تشریح کرده، مؤید گستره علم اوست. عبارت ذیل در گفت‌وگوی امام (علیه السلام) با حسن بن محمد نوفلی گواه این امر است.

«فقال لي: يا نوفلي أتحب أن تعلم متي يندم المأمون؟»

قلت: نعم

قال: إذا سمع احتجاجي على أهل التوریه بتوراتهم و على أهل الإنجیل بإنجيلهم و على

الصائبین بعبرائیتهم و علی أهل الهراذیه بفارسیتهم و علی أصحاب المقالات بلغاتهم، فاذا قطعت کل صنف و دحضت حجته و ترک مقالته و رجع إلى قولی علم المأمون الموضع الذی هو سبیلہ لیس بمستحق له فعند ذلک تكون الندامة» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱: ۱۴۰-۱۴۱).

«پس به من گفت: ای نوفلی آیا می خواهی که بدانی مأمون چه وقتی پشیمان می شود؟»

گفتم: بله

گفت: اگر دلیل آوردن مراد در مقابل اهل تورات با توراتشان و در مقابل اهل انجیل با انجیل شان و در مقابل صابئی ها با زبان عبری شان و در مقابل اهل هیربدان با زبان فارسی شان و در مقابل صاحبان سخن با زبان های شان بشنود؛ پس اگر بر هر گروهی فائق آیم و دلیلش را باطل نمایم و از سخنش دست بردارد و به قول من رجوع کند، مأمون درمی یابد جایگاهی که او [درصد] آن است شایسته آن نیست آن هنگام پشیمانی پیش می آید.»

امام علیه السلام در این گفت و گو با «حسن بن محمد نوفلی» از ارائه دلیل در برابر پیروان ادیان و مذاهب مختلف با تکیه بر کتاب دینی و زبان آن ها سخن به میان آورده و به ابطال دلیل آن ها و پشیمانی مأمون اشاره کرده است؛ بنابراین روشن می شود که امام علیه السلام به دین و زبان مکاتب گوناگون عالم بوده که این امر بیانگر گستردگی دامنه اطلاعات او و نشانگر برجستگی جایگاه علمی اوست.

نکته دیگری که ذکر آن ضروری به نظر می رسد شاخص بودن افرادی است که به دستور مأمون برای حضور در جلسه مناظره با امام علیه السلام از آن ها دعوت شده بود. چنان که در عبارات ذیل ملاحظه می کنیم.

«لما قدم علی بن موسی الرضا علیه السلام علی المأمون أمر الفضل بن سهل أن یجمع له أصحاب المقالات مثل الجاثلیق و رأس الجالوت و رؤساء الصابئین و أصحاب زردهشت و نسطاس الرومی و المتکلمین لیسمع کلامه و کلامهم فجمعهم الفضل بن سهل ثم أعلم المأمون باجتماعهم فزحبت بهم المأمون ثم قال لهم: إنی جمعتکم و أحببت أن تناظروا ابن عمی» (همان: ۱۳۹-۱۴۰).

«وقتی که علی بن موسی الرضا علیه السلام بر مأمون وارد شد به فضل بن سهل دستور داد که صاحبان سخن مثل جاثلیق و رأس الجالوت و رهبران صابئی ها و پیروان زرتشت و نسطاس رومی و متکلمان را برای او به گردهمایی دعوت کند تا سخن او و سخن آنان را بشنود. پس فضل بن سهل آن ها را به گردهمایی دعوت کرد. سپس مأمون را از گردهمایی آن ها مطلع نمود آن گاه مأمون به آن ها خوشامد گفت سپس به آن ها گفت: من شما را به گردهمایی دعوت کردم و خواستم که با

پسرعمویم مناظره کنید.»

در این عبارات از کسانی سخن به میان آمده که همه آن‌ها جزو شخصیت‌های بارز ادیان و مذاهب مختلف بوده‌اند در حالی که امام (علیه السلام) در جمع آن‌ها و با تعدادی از آن‌ها با همان شیوه‌ای که خود بدان اشاره نمود، به مناظره پرداخت و بر آن‌ها فائق آمد و بارز بودن شخصیت علمی‌اش برای آن‌ها نیز ثابت شد به گونه‌ای که برخی از آنان حیرت‌زده به آن اقرار کردند. قول جاثلیق مسیحی خطاب به امام (علیه السلام) در پایان مناظره بیانگر این موضوع است هنگامی که به او گفت:

«لیسألک غیري، وحق المسیح ما ظننت أن فی علماء المسلمین مثلک» (همان: ۱۴۷)

«کسی غیر از من از تو سؤال پرسد، به حق مسیح قسم گمان نمی‌کردم که کسی مانند تو در میان علمای مسلمان باشد.»

با این توضیحات امام (علیه السلام) به‌عنوان عالم و دانشمندی مسلمان با تکیه بر جایگاه علمی خود اقدام به مناظره کرد که این موضوع طبق نظریه ون لیوون بر اقتدار شخصی دلالت می‌کند. با وجود بهره‌مندی امام (علیه السلام) از چنین اقتداری که او را از ارائه دلیل و برهان‌ورزی در برابر طرف‌های مناظره بی‌نیاز می‌کند؛ اما او چنان که خود تصریح کرده «إذا سمع احتجاجي»، گفته‌اش را با دلیل و برهان همراه ساخته و بر اعتبار آن افزوده است. بنا بر آن چه گفته شد، این زیر مجموعه مرتبط با مؤلفه اقتدارسازی در مناظره امام (علیه السلام) تجلی یافته و سبب مشروعیت‌سازی در گفتمان او شده است؛ ضمن این که ارائه دلیل در آن مشروعیتش را دوچندان کرده تا جایی که موجب رد ادله رقیب در مناظره و مشروعیت‌زدایی از گفتمان او شده است. این امر نمایانگر توانمندی علمی امام (علیه السلام) در برطرف کردن شبهات پیروان دیگر ادیان و مکاتب نسبت به حقانیت دین اسلام بر پایه استدلال علمی است.

۳-۲. اقتدار کارشناس

با توجه به مطالب پیش گفته درباره اقتدار کارشناس مشروعیت‌گفتمان در این حالت از طریق تخصص حاصل می‌شود؛ یعنی قول فرد متخصص آگاه و نخبه سرشناس در زمینه موضوع خاصی به‌مثابه یک سند سبب مشروعیت‌سازی گفتمان می‌گردد.

در مناظره امام (علیه السلام) شواهدی از اقتدار کارشناس دیده می‌شود که در ادامه قابل بررسی است. استناد امام (علیه السلام) به قول «یوحنا دیلمی» در مناظره با جاثلیق شخصیت برجسته مسیحی از جمله شواهدی است که اقتدار کارشناس در آن نمود یافته است، هنگامی که جاثلیق از او

درخواست کرد دو شاهد از غیر پیروان دینش برای نبوت حضرت محمد ﷺ مشخص نماید. امام (علیه السلام) به منظور اجابت درخواست او قولی از «یوحنا ی دلمی» را نقل کرد. عبارات ذیل بر این موضوع دلالت می‌کند.

«قال الجاثلیق: أليس إنما تقطع الأحكام بشاهدي عدل؟

قال: (عليه السلام): بلى.

قال: فأقم شاهدين من غير أهل ملتك على نبوه محمد ﷺ ممن لا تنكره النصرانيه.

قال (عليه السلام): الآن جئت بالنصفه يا نصراني ألا تقبل مني العدل المقدم عند المسيح عيسى بن مريم (عليه السلام)؟

قال الجاثلیق: ومن هذا العدل؟ سمّه لي:

قال: ما تقول في يوحنا الديلمي؟

قال: بخ بذكرت أحب الناس إلى المسيح

قال: هل نطق الإنجيل: أن يوحنا. قال: إنما المسيح أخبرني بدين محمد العربي و بشزني به أنه يكون من بعده» (همان: ۱۴۱-۱۴۲).

«جاثلیق گفت: آیا این طور نیست که احکام را با دو شاهد عادل قطعی می‌کنیم؟

[امام] (علیه السلام) گفت: بله این طور است.

[جاثلیق] گفت: پس دو شاهد غیر از پیروان دینت را برای نبوت محمد ﷺ مشخص کن، از کسانی که مسیحیت او را انکار نمی‌کند.

[امام] (علیه السلام) گفت: الان انصاف را رعایت کردی ای مسیحی، آیا از من عادل ترجیح داده شده به نظر مسیح عیسی بن مریم (علیه السلام) را می‌پذیری؟

جاثلیق گفت: و این عادل کیست؟ اسم او را برای من ذکر کن.

[امام] (ع) گفت: درباره یوحنا ی دلمی چه می‌گویی؟

[جاثلیق] گفت: به به! محبوب‌ترین مردم نزد مسیح را نام بردی.

[امام (علیه السلام)] گفت: آیا انجیل گفت: که یوحنا گفت: همانا مسیح مرا از دین محمد عربی مطلع کرد و مرا به آن بشارت داد که او بعد از وی می‌باشد.»

چنان‌که ملاحظه می‌شود امام (علیه السلام) در این مناظره بنا به تقاضای جاثلیق برای اثبات نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) به نقل قول یوحنا دیلمی به‌عنوان شاهد عادل غیرمسلمان، مورد قبول در دین مسیحیت و مقرب حضرت عیسی (علیه السلام) پرداخته است. این در حالی است که یوحنا دیلمی طبق گفته امام (علیه السلام) در عبارت دیگری یکی از علمای بزرگ مسیحی است. با این توضیحات او فردی آگاه و دارای تخصص است که امام (علیه السلام) با به کارگیری قول او در اثبات نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) از طریق اقتدار کارشناس اقدام به مشروعیت‌سازی در گفتمان خود نموده است.

نکته‌ای که ذکر آن در قول یوحنا ضروری به‌نظر می‌رسد این است که او به‌طور مستقیم و بی‌واسطه خبر آمدن حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) را از حضرت عیسی (علیه السلام) شنیده است؛ بنابراین یوحنا با تکیه بر قول کسی از نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) سخن گفته که او خود یکی از پیامبران خداست و به او وحی می‌شود؛ در نتیجه جاثلیق به‌عنوان یکی از پیروان او نمی‌تواند قولش را انکار یا در آن شک کند. با این توضیحات امام (علیه السلام) اهمیت نبوت پیامبر اسلام را با نقل قول یوحنا که از پشتوانه محکمی برخوردار است، عیان ساخته است.

امام (علیه السلام) برای اثبات نسبت ناروا دادن به حضرت عیسی (علیه السلام) نیز از اقتدار کارشناس در کلام خود بهره جسته است؛ هنگامی که قول برخی از علمای مسیحی را برای جاثلیق نقل کرده است، چنان‌که در عبارات زیر می‌بینیم.

«ثم قال (علیه السلام) للجاثلیق: بحق الابن و أمه هل تعلم أن متی قال: إن المسيح هو ابن داوود بن إبراهيم بن إسحاق بن يعقوب بن يهود ابن خضرين. فقال مرقابوس في نسبة عيسى بن مريم (علیه السلام): إنه كلمة الله أحلها في جسد الأدمي فصارت إنسانا و قال ألوقا: إن عيسى بن مريم (علیه السلام) و أمه كانا إنسانين من لحم و دم فدخل فيهما روح القدس. فما تقول في شهادة ألوقا و مرقابوس و متی علی عیسی و مانسبوه إليه؟» (همان: ۱۴۶-۱۴۷).

«سپس [امام (علیه السلام)] به جاثلیق گفت: به حق پسر و مادرش آیا می‌دانی که متی گفت که مسیح پسر داوود بن ابراهیم بن اسحاق بن یعقوب بن یهود ابن خضرین است. پس مرقابوس درباره نسبت عیسی بن مریم (علیه السلام) گفت: همانا او کلمه خداوند است که آن را در جسم آدمی جای داد پس انسان شد و الوقا گفت: همانا عیسی بن مریم (علیه السلام) و مادرش دو انسان از گوشت و خون بودند پس روح القدس در آن دو وارد شد. پس درباره شهادت دادن الوقا و مرقابوس و متی بر علیه عیسی و آن چه را که به او نسبت دادند چه می‌گویی؟»

امام علیه السلام در این مناظره با جاثلیق به نقل قول متی، مرقابوس و الوقا درباره حضرت عیسی علیه السلام پرداخته و نظر او را درباره شهادت این سه نفر بر علیه حضرت عیسی علیه السلام و دادن نسبت ناروا به او جویا شده است. نکته قابل ذکر در خصوص قول افراد نامبرده این است که قول آن‌ها با آن چه درباره حضرت عیسی علیه السلام در قرآن کریم ذکر شده همخوانی و تطابق ندارد؛ زیرا «متی» حضرت عیسی علیه السلام را پسر داود دانسته در حالی که او طبق آیه ۱۷۱ سوره نساء (إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ) پسر حضرت مریم علیها السلام است.

مرقابوس نیز او را کلمه خداوند فرض کرده که به وسیله او در جسم انسان وارد شده است در حالی که او طبق آیه ۱۷۱ سوره نساء (إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاها إِلَى مَرْيَمَ) کلمه خداوند است که به وسیله او به حضرت مریم علیها السلام القا شده است.

همچنین الوقا او و مادرش را انسانی از گوشت و خون خوانده که روح القدس در وجود آن‌ها وارد شده است، در حالی که طبق آیه ۱۱۰ سوره مائده (إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتِكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ) خدای متعال با روح القدس به او نیرو بخشیده است. با این توضیحات آن چه را که سه شخصیت یادشده در قول خود به حضرت عیسی علیه السلام نسبت داده اند، نادرست است. گفتنی است که آن‌ها طبق قول جاثلیق جزو علمای دین مسیحیت هستند و شهادت آن‌ها از نظر جاثلیق جایز و حق است. عبارات ذیل بیانگر این مسئله است:

«فقال له الرضا علیه السلام: فكيف شهادة هؤلاء عندك؟

قال: جائزه، هؤلاء علماء الإنجيل و كلما شهدوا به فهو حق» (همان: ۱۴۶).

«پس [امام] رضا علیه السلام به او گفت: پس شهادت دادن این‌ها به نظر تو چگونه است؟»

«گفت: جائز است. این‌ها علمای انجیل اند و هر چه به آن شهادت دهند حق است.»

همان طور که در این عبارات ملاحظه می شود جاثلیق عالم بودن سه شخصیت یاد شده را در دین مسیحیت تأیید کرده و شهادت دادن آن‌ها را حق دانسته است؛ بنابراین آن‌ها افرادی آگاه نسبت به دین مسیحیت هستند که طبق نظریه ون لیوون کارشناس به شمار می آیند و قول آن‌ها به مثابه سند است که امام علیه السلام با استناد به آن از طریق اقتدار کارشناس نسبت ناروایی را که به حضرت عیسی علیه السلام داده شده، اثبات کرده است.

با توجه به آن چه درباره اقتدار کارشناس در مناظره امام علیه السلام بیان شد، این نتیجه به دست می آید که او با به کار بردن آن جهت اثبات نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و اتهام به حضرت عیسی علیه السلام گفتمان

خود را به قول چهار عالم از علمای دین مسیحیت مستند نموده است در حالی که آن‌ها مورد تایید جاثلیق مسیحی هستند که این امر راه را برای هر گونه انکاری از سوی او می‌بندد و سبب مشروعیت گفتمان امام (علیه السلام) می‌گردد. نکته قابل ذکر در این باره آن است که امام (علیه السلام) برای مشروعیت‌سازی در گفتمان خود هوشمندانه به قول کسانی استناد کرده که مخاطب هیچ تردیدی در آن نداشته و به‌عنوان منبعی موثق به آن اعتماد کرده است. بدین ترتیب امام (علیه السلام) با به‌کارگیری ادله نقلی قابل قبول از نظر مخاطب مانع مغالطه او شده و ضمن مجاب کردن او حقیقت انکار ناپذیر نبوت دو پیامبر اولوالعزم یعنی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) و حضرت عیسی (علیه السلام) را برای وی آشکار نموده است.

۳-۳. اقتدار رل مدل

بر اساس آن‌چه درباره رل مدل یا نقش و الگو بیان شد منظور از رل مدل رهبر صاحب عقیده‌ای است که دیگران از او پیروی می‌کنند در حالی که رفتار و عقیده او سبب مشروعیت‌سازی می‌شود.

رل مدل همچون کارشناس دارای مصادیقی در مناظره امام (علیه السلام) است. حضرت عیسی (علیه السلام) از مصادیق رل مدل است که امام (علیه السلام) با تکیه بر قول او در مناظره با جاثلیق از نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) سخن به میان آورده است. عبارت ذیل مؤید این موضوع است.

«قال الرضا (علیه السلام): يا نصراني هل تعرف في الإنجيل قول عيسى (علیه السلام):

إني ذاهب إلى ربكم وربّي و البارقليطا جاء، هو الذي يشهد لي بالحق كما شهدت له» (همان: ۱۴۵).

«[امام] رضا (علیه السلام) گفت: ای مسیحی آیا از قول عیسی (علیه السلام) در انجیل آگاهی داری:

همانا من به سوی خدای شما و خدایم می‌روم در حالی که بارقلیطا آمد. او کسی است که برای من به حق شهادت می‌دهد همان‌طور که من برای او شهادت دادم.»

امام (علیه السلام) در این عبارت، جاثلیق را مورد خطاب قرار داده و با او درباره اطلاعش از قول حضرت عیسی (علیه السلام) و عروج او به سوی خداوند و آمدن بارقلیطا و شهادت برای او سخن گفته است. شایان ذکر است که منظور از «بارقلیطا» [در این عبارت] حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) است «مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۵۰»

طبق مطالب مذکور در این عبارت امام (علیه السلام) از قول حضرت عیسی (علیه السلام) که یکی از پیامبران اولوالعزم و رهبری صاحب عقیده و پیرو است، بهره جسته و نبوت پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) را بر اساس

آن برای جاثلیق ثابت کرده است؛ این در حالی است که امام علیه السلام پیش از این با استناد به قول «یوحنا ی دیلمی» عالم بزرگ مسیحی این موضوع را برای او اثبات کرده است. با این توضیحات امام علیه السلام کلام خود درباره نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله را به قول دو شخصیت برجسته مسیحی که هر دو مورد تأیید جاثلیق مسیحی اند مستند کرده و به این ترتیب گفتمان خود را هم با اقتدار کارشناس و هم با اقتدار رل مدل مشروع ساخته است.

علاوه بر این امام علیه السلام برای اثبات نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله از شهادت دادن حضرت موسی علیه السلام، حضرت عیسی علیه السلام و حضرت داود علیه السلام به نبوت او سخن به میان آورده است آن هنگام که با رأس الجالوت، مناظره نموده است. عبارات ذیل گواه این مسئله است.

«فقال رأس الجالوت: من أين تثبت نبوه محمد صلی الله علیه و آله؟»

قال الرضا علیه السلام: شهد بنبوته موسی بن عمران و عیسی بن مریم و داوود خلیفه الله عزوجل فی الأرض» (همان: ۱۴۷).

«پس رأس الجالوت گفت: از کجا نبوت محمد صلی الله علیه و آله را اثبات می کنی؟»

«[امام] رضا علیه السلام گفت: موسی بن عمران و عیسی بن مریم و داود خلیفه خدای عزوجل در زمین به نبوت او شهادت دادند.»

چنان که در این عبارت ملاحظه می شود امام علیه السلام نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله را بر مبنای شهادت دادن سه پیامبر خدا (حضرت موسی علیه السلام، حضرت عیسی علیه السلام و حضرت داود علیه السلام) برای رأس الجالوت اثبات کرده است؛ از همین رو، او به منظور مشروع ساختن گفتمانش اقتدار رل مدل را با تکیه بر عملکرد پیامبران مذکور که هر یک رهبری برای قوم و پیروان خود بوده اند، به کار برده است.

غیر از این، امام علیه السلام برای اثبات نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله در مناظره با رأس الجالوت از قول حضرت حقیق علیه السلام بهره جسته است. عبارات ذیل بر این امر دلالت می کند.

«قال الرضا علیه السلام: هل تعرف حیقوق النبی علیه السلام؟»

قال نعم: إنی به لعارف.

قال: فائنه قال: و کتابکم ینطق به جاء الله تعالی بالبیان من جبل فاران و امتلات السموات من تسبیح أحمد و أمته یأتینا بکتاب جدید یعنی بالکتاب الفرقان» (همان: ۱۴۸-۱۴۹).

«امام رضا علیه السلام گفت: آیا حیقوق نبی علیه السلام را می شناسی؟»

گفت بله: من او را می‌شناسم.

گفت: پس او گفت. و کتاب شما می‌گوید که خداوند متعال قرآن را از کوه فاران آورد و آسمان‌ها از تمجید احمد و امتش پر شد در حالی که او کتاب جدیدی یعنی کتاب قرآن را برای ما می‌آورد.»

امام (علیه السلام) در این عبارت رأس الجالوت را مورد خطاب قرار داده و با او از قول حضرت حقیق (علیه السلام) درباره نزول قرآن کریم به وسیله خداوند متعال و تمجید حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) و امتش و آوردن کتابی جدید یعنی قرآن توسط او سخن به میان آورده است.

قابل ذکر است که منظور از کوه فاران در عبارت یاد شده کوهی از کوه‌های مکه (همان: ۱۴۸) و مقصود از «البیان» و «الفرقان» قرآن کریم است.

مطالب مذکور در این شاهد مثال نیز حاکی از آن است که امام (علیه السلام) برای تأیید و اثبات پیامبری حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) قول حضرت حقیق (علیه السلام) را به عنوان یک رهبر و الگو نقل کرده و به این ترتیب گفتمان خود را با اقتدار رل مدل مشروع ساخته است. افزون بر این امام (علیه السلام) نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) را با استناد به قول حضرت موسی (علیه السلام) برای رأس الجالوت اثبات کرده است. عبارات ذیل بیانگر این موضوع است.

«هل تعلم يا يهودي ان موسى اوصى بني اسرائيل، فقال لهم: انّه سيأتيكم نبي من اخوانكم، فصدقوا، ومنه فاسمعوا فهل تعلم ان لبني اسرائيل اخوه غير ولد اسماعيل؟

فقال رأس الجالوت: هذا قول موسى لاندفعه.

فقال له الرضا (علیه السلام): هل جاءكم من إخوة بني إسرائيل نبي غير محمد (صلی الله علیه و آله)؟

قال: لا، (همان: ۱۴۷-۱۴۸)

«ای یهودی آیا می‌دانی که موسی به بنی اسرائیل سفارش کرد، پس به آن‌ها گفت: همانا پیامبری از برادرانتان به سوی شما خواهد آمد پس او را تأیید کنید و به [کلام] او گوش فرادهید؛ پس آیا می‌دانی که بنی اسرائیل برادرانی غیر از نسل اسماعیل دارند.

پس رأس الجالوت گفت: این قول موسی است که آن را رد نمی‌کنیم.

پس [امام] رضا (علیه السلام) به او گفت: آیا پیامبری غیر از محمد (صلی الله علیه و آله) از برادران بنی اسرائیل به سوی شما آمد؟ گفت: نه.»

همان طور که در این مناظره می بینیم امام (علیه السلام) قول حضرت موسی (علیه السلام) درباره آمدن پیامبری از برادران بنی اسرائیل یعنی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) را بر زبان آورده و نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) را بر مبنای قول او تصدیق کرده است. این در حالی است که او خود نیز پیامبری از پیامبران خداوند و رهبری برای قومش بنی اسرائیل است. با این توضیحات در این شاهد مثال نیز اقتدار رل مدل سبب مشروعیت سازی گفتمان امام (علیه السلام) شده است.

بر اساس شواهد بررسی شده درباره اقتدار رل مدل این نتیجه حاصل می شود که امام (علیه السلام) این زیر مجموعه مرتبط با مؤلفه اقتدار سازی را برای اثبات نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) با تکیه بر قول و عملکرد چهار نفر از پیامبران خدا (حضرت عیسی (علیه السلام) حضرت موسی (علیه السلام)، حضرت داوود (علیه السلام) و حضرت حیقو (علیه السلام)) به کار برده است. بنابراین او به منظور مشروع ساختن گفتمانش از طریق اقتدار رل مدل همچون اقتدار کارشناس با استناد به قول آن ها از ادله نقلی استفاده کرده است با این تفاوت که پیامبران خداوند به عنوان رل مدل در مقایسه با علمای دین مسیحیت به عنوان کارشناس از جایگاه بالاتری برخوردارند؛ به دلیل این که آن ها از سوی خداوند برای ارشاد و هدایت بشر مبعوث شده اند در حالی که دارای رسالت و عقیده ای هستند که دیگران از آن ها اطاعت و پیروی می کنند و از طریق وحی با خدای متعال ارتباط دارند. امام (علیه السلام) بر مبنای قول و فعل چنین افرادی که با منبع غیر قابل تردید وحی مرتبط هستند، در همه شواهد دال بر اقتدار رل مدل درباره نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) با جاثلیق و رأس الجالوت به مناظره پرداخته که این امر بیانگر تاکید امام (علیه السلام) بر نبوت پیامبر اسلام در مقابل دو شخصیت مسیحی و یهودی است.

۳-۴. قیاس

طبق آن چه در بخش چهار چوب نظری تحقیق گفته شد، قیاس یکی از زیر مجموعه های مرتبط با مؤلفه «ارزیابی اخلاقی» است که بر اساس آن کاری با ارزش مثبت یا منفی با کار دیگری مقایسه می شود، در حالی که این زیر مجموعه مرتبط با مؤلفه مذکور همواره سبب مشروعیت سازی یا مشروعیت زدایی می گردد.

قیاس در مناظره امام (علیه السلام) دارای شواهدی است که به تبیین آن ها پرداخته می شود. قول امام (علیه السلام) در پاسخ به سؤال جاثلیق راجع به نبوت حضرت عیسی (علیه السلام) و کتابش جزو شواهد قیاس است چنان که در عبارات زیر می بینیم:

«فقال الجاثلیق: ما تقول في نبوه عيسى و كتابه؟ هل تنكر منهما شيئا؟»

قال الرضا (علیه السلام): أنا مقرّ بنبوه عیسی و کتابه و ما بشر به أمته و کافر بنبوه کل عیسی لم یقرّ بنبوه محمد (صلی الله علیه و آله) و بکتابه و لم یبشر به أمته» (همان: ۱۴۱).

«پس جاثلیق گفت: درباره نبوت عیسی و کتابش چه می‌گویی؟ آیا چیزی از آن دورا انکار می‌کنی؟»

[امام] رضا (علیه السلام) گفت: من به نبوت عیسی و کتابش و آنچه را که او به امتش بشارت داد اقرار می‌کنم و نبوت هر عیسایی که به نبوت محمد (صلی الله علیه و آله) و کتابش اقرار نکرد و آن را به امتش بشارت نداد انکار می‌نمایم.

جاثلیق در این عبارت درباره نبوت حضرت عیسی (علیه السلام) به پرسش از امام (علیه السلام) پرداخته و امام (علیه السلام) با اظهار نظر در این خصوص گفتمان دو عیسی را با هم مقایسه کرده است. عیسایی که آمدن حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) را به امتش بشارت داده و عیسایی که به نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) اقرار نکرده و آمدن او را به امتش بشارت نداده است. این در حالی است که با به کارگیری واژه «مقر» و اعتراف به نبوت حضرت عیسی (علیه السلام) گفتمان او را مشروع ساخته و با کاربرد واژه «کافر» و انکار نبوت عیسایی غیر از حضرت عیسی (علیه السلام) از گفتمان او مشروعیت‌زدایی نموده است.

آنچه در شاهد مثال مذکور جلب توجه می‌کند، بشارت به آمدن حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) و نبوت او به عنوان معیار امام (علیه السلام) برای مقایسه دو عیسی است. این امر حاکی از اهمیت نبوت پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) از دید اوست که آن را معیار تایید حضرت عیسی (علیه السلام) و عدم تایید عیسایی غیر از او قرار داده است.

علاوه بر این امام (علیه السلام) قیاس را در قول دیگری درباره حضرت عیسی (علیه السلام) به کار برده است آن‌جا که خطاب به جاثلیق این‌طور فرموده است:

«ثم قال له: یا نصرانی واللّه إنّنا لنؤمن بعیسی الذی آمن بمحمد (صلی الله علیه و آله) و ما ننقم علی عیساکم شیئا إلا ضعفه و قله صیامه و صلاته» (همان: ۱۴۳).

«سپس به او گفت: ای مسیحی به خدا سوگند همانا ما به عیسایی که به محمد (صلی الله علیه و آله) ایمان آورد، ایمان می‌آوریم و چیزی را بر عیسای شما عیب نمی‌دانیم مگر ضعفش و کم بودن روزه و نمازش.»

امام (علیه السلام) در این قول نیز به مقایسه دو عیسی پرداخته است، حضرت عیسی (علیه السلام) که به حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) ایمان آورده و عیسایی که ضعیف است و کم روزه می‌گیرد و کم نماز به جای می‌آورد.

امام علیه السلام به عیسای اول ایمان آورده و با ایمان آوردن به او، گفتمانش یعنی اقرار به نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله را مشروع ساخته و با انتقاد از عیسای دوم که به نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله اقرار نکرده، گفتمان او را غیر مشروع خوانده است.

نکته قابل ذکر در این شاهد مثال این است که امام علیه السلام تصدیق حضرت عیسی علیه السلام را مشروط به ایمان او به حضرت محمد صلی الله علیه و آله کرده است. این مسئله نشانگر آن است که نبوت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مسئله‌ای اساسی و بنیادی در جهان بینی امام علیه السلام است که اقرار به آن را پیش شرط ایمان به حضرت عیسی علیه السلام دانسته است.

غیر از دو شاهد مثال پیشین قیاس برای نفی الوهیت حضرت عیسی علیه السلام در مناظره امام علیه السلام با جاثلیق به کار رفته است، عبارات ذیل مبین این موضوع است:

«قال الرضا علیه السلام: ما أنكرت أنّ عيسى عليه السلام كان يحيي الموتى بإذن الله عزوجل.

قال الجاثليق: أنكرت ذلك من أجل أنّ من أحيا الموتى وأبرأ الأكمه والأبرص فهو رب مستحق لأن يعبد.

قال الرضا علیه السلام: فإنّ اليسع قد صنع مثل ما صنع عيسى عليه السلام مشى على الماء وأحيا الموتى وأبرأ الأكمه والأبرص فلم تتخذة أمته ربا ولم يعبده أحد من دون الله عزوجل» (همان: ۱۴۳).

«[امام] رضا علیه السلام گفت: انکار نکردی که عیسی علیه السلام مردگان را به اذن خدای عزوجل زنده می کرد.

جاثلیق گفت: آن را انکار کردم به سبب این که کسی که مردگان را زنده کند و کور مادرزاد و مبتلا به برص را شفا دهد پس او خدایی شایسته عبادت است.

[امام] رضا علیه السلام گفت: پس همانا یسع انجام داد مثل آن چه را که عیسی علیه السلام انجام داد، روی آب راه رفت و مردگان را زنده کرد و کور مادرزاد و مبتلا به برص را شفا داد پس امتش او را به عنوان خدا انتخاب نکرد و هیچ کس او را در برابر خدای عزوجل عبادت ننمود.»

امام علیه السلام در این عبارات با ایراد سؤالی درباره زنده کردن مردگان به وسیله حضرت عیسی علیه السلام جاثلیق را مورد خطاب قرار داده، این در حالی است که جاثلیق ضمن انکار انجام این کار زنده کننده مردگان و شفا دهنده بیماران را خدایی دانسته که شایسته پرستش است هر چند این نظر جاثلیق مغایر با آن چیزی است که راجع به حضرت عیسی علیه السلام در قرآن ذکر شده است؛ زیرا او

طبق آیه ۴۹ سوره آل عمران (وَأُبْرِئِ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ) بیماران را شفا می‌داد و مردگان را به اذن خداوند زنده می‌کرد و طبق آیه ۳۰ سوره مریم (قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا) او عبد و پیامبر خدا بود نه معبود سزاوار پرستش و طبق آیه ۷۲ سوره مائده (وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ) فقط خدا را شایسته پرستش می‌دانست.

امام (علیه السلام) در واکنش به چنین اظهارنظری از سوی جاثلیق، معجزات حضرت عیسی (علیه السلام) را با معجزات حضرت یسع (علیه السلام) (یکی از پیامبران بنی اسرائیل) مقایسه کرده و از برگزیده نشدن او به عنوان خدا و پرستش او به وسیله قومش سخن به میان آورده و الوهیت حضرت عیسی (علیه السلام) را از طریق این مقایسه نفی نموده است؛ بنابراین امام (علیه السلام) با بهره‌گیری از قیاس گفتمان خود یعنی عدم الوهیت حضرت عیسی (علیه السلام) را مشروع ساخته و از گفتمان جاثلیق یعنی الوهیت حضرت عیسی (علیه السلام) مشروعیت‌زدایی کرده است در حالی که او با کاربرد این قیاس به طور ضمنی نبوت حضرت عیسی (علیه السلام) را اثبات نموده است؛ زیرا به مقایسه او با کسی پرداخته که او نیز از پیامبران خدا بوده و در آوردن معجزات با او شباهت داشته است؛ هر چند چنین قیاسی ثابت کننده نبوت هر پیامبری است که امام (علیه السلام) در ادامه مناظره اش با جاثلیق به معجزات برخی از آن‌ها اشاره کرده است.

علاوه بر این، قیاس برای اثبات نبوت حضرت عیسی (علیه السلام) در مناظره امام (علیه السلام) با رأس الجالوت تجلی یافته است. عبارات ذیل گواه این امر است:

«فقال له الرضا (علیه السلام): يا رأس الجالوت أسألك عن نبيك موسى بن عمران (علیه السلام)

فقال: سل

قال: ما الحجة على أن تثبت نبوته؟

قال اليهودي: إنّه جاء بما لم يجيء به أحد من الأنبياء قبله

قال له: مثل ماذا؟

قال: مثل فلق البحر و قلبه العصا حيه تسعی و ضربه الحجر فانفجرت منه العيون و علاماته لا يقدر الخلق على مثلها.

قال له الرضا (علیه السلام): صدقت في أنّه كانت حجته على نبوته أنّه جاء بما لا يقدر الخلق على مثله، أفليس كل من ادّعى أنّه نبيّ ثمّ جاء بما لا يقدر الخلق على مثله وجب عليكم تصديقه؟ ... يا

رأس الجالوت فما يمنعك من الإقرار بعيسى بن مريم وقد كان يحيي الموتى و يبصر الأكمه و الأبرص؟» (همان: ۱۴۹)

«پس [امام] رضا علیه السلام به او گفت: ای رأس الجالوت از تو درباره پیامبرت موسی بن عمران علیه السلام سؤال می‌کنم.

پس گفت: سؤال کن.

گفت: دلیل بر این که نبوت او را اثبات کنی چیست؟

یهودی گفت: همانا او چیزی را آورد که هیچ کس از پیامبران قبل از او آن را نیاورد.

به او گفت: مثل چه چیزی؟

گفت: مثل شکافتن دریا و تبدیل کردن عصا به ماری که راه می‌رود و زدن به سنگ و سرزدن چشمه از آن و مردم نمی‌توانند مانند نشانه‌های (معجزات) او را [بیاورند].

[امام] رضا علیه السلام به او گفت: راست گفتی درباره این که دلیلش بر نبوتش این بود که او چیزی را آورد که مردم نمی‌توانند مانند آن را [بیاورند] آیا پس این طور نیست [که] هر کس ادعا کند که او پیامبر است سپس چیزی را بیاورد که مردم نمی‌توانند مانند آن را [بیاورند] تأیید او بر شما واجب است؟ ... ای رأس الجالوت پس چه چیزی مانع تو از اقرار به [نبوت] عیسی بن مريم می‌شود در حالی که مردگان را زنده می‌کرد و کور مادرزاد و مبتلا به برص را شفا می‌داد.»

امام علیه السلام در این عبارات رأس الجالوت را مورد خطاب قرار داده و از او درباره دلیلش برای اثبات نبوت حضرت موسی علیه السلام سؤال پرسیده است، در حالی که او از معجزات حضرت موسی علیه السلام به عنوان دلیلی برای نبوتش سخن به میان آورده است. سپس امام علیه السلام با تأیید قول او، تصدیق هر مدعی پیامبری را که معجزه بیاورد مانند تصدیق حضرت موسی علیه السلام واجب دانسته و با اشاره به معجزات حضرت عیسی علیه السلام علت عدم اقرار رأس الجالوت به نبوتش را از او جویا شده است.

با تأمل در عبارات مذکور استنباط می‌شود که امام علیه السلام با واجب دانستن تصدیق هر پیامبر صاحب معجزه، حضرت عیسی علیه السلام را در آوردن معجزه با حضرت موسی علیه السلام مقایسه کرده و نبوت او را اثبات نموده است؛ بنابراین با به کار بردن قیاس گفتمان خود یعنی اثبات نبوت حضرت عیسی علیه السلام را مشروع ساخته و از گفتمان رأس الجالوت یعنی عدم اقرار به نبوت حضرت عیسی علیه السلام مشروعیت زدایی کرده است.

از شواهد بررسی شده درباره قیاس بر می‌آید که امام علیه السلام با بهره‌گیری از آن به استدلال در

برابر جاثلیق و رأس الجالوت پرداخته و نبوت حضرت محمد ﷺ و حضرت عیسی (علیه السلام) را از طریق آن اثبات و الوهیت حضرت عیسی (علیه السلام) را با تکیه بر آن نفی نموده است. این در حالی است که او با تشبیه دو قضیه و مجسم کردن وجوه اختلاف و اشتراک آن‌ها در ذهن مخاطب قضیه دیگری را از طریق آن استنتاج کرده که این امر بیانگر استدلال در کلام اوست؛ بنابراین امام (علیه السلام) در کنار اقتدار کارشناس و اقتدار رل مدل به عنوان ادله نقلی از قیاس به عنوان ادله عقلی نیز در گفتمان خود استفاده نموده است. مهم‌تر این که او با کاربرد قیاس بر غیر قابل انکار بودن نبوت دو پیامبر اولوالعزم در مقابل دو مخاطب مسیحی و یهودی که با او اختلاف عقیده دارند، تاکید کرده است.

۳-۵. عقلانیت ابزاری

بر اساس مطالبی که در بخش چهارچوب نظری توضیح داده شد، عقلانیت ابزاری کنش‌ها و اعمال را با ارجاع به اهداف، کاربردها و تأثیراتشان مشروع می‌سازد.

مشروعیت‌سازی بر مبنای این زیر مجموعه مرتبط با مؤلفه عقلانی‌سازی نیز در مناظره امام (علیه السلام) نمود یافته است، چراکه امام (علیه السلام) پیش از شروع مناظره با بزرگان ادیان مختلف هدف خود را که در مقاله حاضر ذیل عنوان اقتدار شخصی بدان اشاره شد، مشخص کرده است؛ هنگامی که در گفت‌وگو با «حسن بن محمد نوفلی» درباره ابطال دلیل پیروان ادیان و مذاهب گوناگون از طریق استدلال و با تکیه بر کتاب دینی و زبان آن‌ها سخن به میان آورده است.

با این توضیحات روشن می‌شود که هدف امام (علیه السلام) از برگزیدن این شیوه که متناسب با عقیده دینی نوع مخاطب (یهودی، مسیحی، صابئی و هیربدی) و درک و فهم اوست، غلبه بر مخاطب و اقناع اوست. چنین شیوه‌ای به‌عنوان یک کنش هدفمند در فرایند مناظره کاربرد یافته است؛ زیرا امام (علیه السلام) آن را در مناظره با هریک از مخاطبان عملی ساخته است؛ بنابراین هدفمندی و کاربرد این کنش سبب مشروعیت‌سازی آن می‌گردد. از سوی دیگر این کنش، کنشی تأثیرگذار است، به گونه‌ای که مخاطب را قانع و وادار به اقرار می‌کند. عبارات ذیل در مناظره امام (علیه السلام) با جاثلیق گواه این مدعا است آن جا که امام (علیه السلام) خطاب به او این چنین می‌فرماید:

«فقال له الرضا (علیه السلام): يا نصراني فإن احتججت عليك بإنجيلك أتقرّ به؟

قال الجاثليق: و هل أقرر على دفع ما نطق به الإنجيل؟ نعم والله أقرّ به» (همان: ۱۴۱).

«پس [امام] رضا (علیه السلام) به او گفت: ای مسیحی، پس اگر با انجیلت برای تو دلیل بیاورم آیا به آن اقرار می‌کنی؟

جاثلیق گفت: و آیا می‌توانم آن‌چه را که انجیل گفت، رد کنم؟ بله به خدا قسم به آن اقرار می‌کنم.»

چنان‌که ملاحظه می‌شود امام علیه السلام در این عبارات از جاثلیق درباره‌ی ارائه دلیل با انجیل و اقرار او به آن نظر خواهی کرده و جاثلیق از اقرار خود به آن سخن به میان آورده، در حالی که با قسم به خدا بر آن تأکید نموده است.

علاوه بر این، جاثلیق در عبارات ذیل نیز با واکنش به قول امام علیه السلام این‌گونه اقرار کرده است آن‌جا که امام علیه السلام او را مورد خطاب قرار داده و گفته است:

«ثم قال: يا نصراني اني أسألك بحق المسيح و أمه، أتعلم إنني عالم بالإنجيل؟

قال: نعم.

ثم تلا ذكر محمد و أهل بيته و أمته ثم قال: ما تقول يا نصراني، هذا قول عيسى بن مريم عليه السلام.

قال الجاثليق: لا أنكر ما قد بان لي في الإنجيل و إنني لمقرّ به» (همان: ۱۴۲).

«سپس گفت: ای مسیحی به حق مسیح و مادرش از تو سؤال می‌کنم، آیا می‌دانی من از انجیل آگاهی دارم؟

گفت: بله.

سپس شرح حال محمد و اهل بیت او و امتش را خواند سپس گفت چه می‌گویی، ای مسیحی این قول عیسی بن مریم علیه السلام است.

جاثلیق گفت: آن‌چه را در انجیل برای من روشن شد، انکار نمی‌کنم و همانا من به آن اقرار می‌نمایم.»

امام علیه السلام در این عبارات خطاب به جاثلیق از احاطه خود به انجیل سخن به میان آورده است، سپس با خواندن قول حضرت عیسی علیه السلام درباره‌ی حضرت محمد صلی الله علیه و آله و اهل بیت او و امتش در انجیل نظر جاثلیق را در خصوص آن جویا شده است. این در حالی است که جاثلیق به قول حضرت عیسی علیه السلام درباره‌ی حضرت محمد صلی الله علیه و آله در انجیل اقرار کرده است، چنان‌که در عبارات ذیل نیز به قول او پیرامون حضرت محمد صلی الله علیه و آله در انجیل اقرار کرده است. هنگامی که امام علیه السلام به او این‌چنین گفته است:

«قال الرضا عليه السلام: يا نصراني، هل تعرف في الإنجيل قول عيسى عليه السلام: إنني ذاهب إلى ربكم و ربي و البارقليطا جاء، هو الذي يشهد لي بالحق كما شهدت له.

فقال الجاثلیق: ما ذكرت شيئا من الإنجيل إلا ونحن مقرّون به» (همان: ۱۴۵-۱۴۶).

«[امام] رضا (علیه السلام) گفت: ای مسیحی آیا از قول عیسی (علیه السلام) در انجیل آگاهی داری؟ [که گفت]: من به سوی خدای شما و خدایم می‌روم و بارقلیطا آمد او کسی است که برای من به حق شهادت می‌دهد همان‌طور که من برای او شهادت دادم.

پس جاثلیق گفت: چیزی را از انجیل ذکر نکردی مگر این که و ما به آن اقرار می‌کنیم.»

امام (علیه السلام) در این عبارات به قول حضرت عیسی (علیه السلام) در انجیل راجع به آمدن بارقلیطا (حضرت محمد ﷺ) بعد از او اشاره کرده، ضمن این که از اقرار جاثلیق به قول حضرت عیسی (علیه السلام) سخن به میان آورده است.

چنان که در سه شاهد مثال مذکور ملاحظه می‌شود، جاثلیق در برابر کنش امام (علیه السلام) با اقرار کردن و انکنش نشان داده است که این امر بیانگر تأثیرگذاری کنش امام (علیه السلام) و شیوه درست او در مناظره با شخصیتی مسیحی با تکیه بر کتاب دینی اش یعنی انجیل و قول پیامبرش یعنی حضرت عیسی (علیه السلام) است.

تأثیرگذاری کنش امام (علیه السلام) در مناظره او با رأس الجالوت نیز متجلی شده است، عبارات ذیل بر این امر دلالت می‌کند:

«هل تعلم يا يهودي أنّ موسى أوصى بني إسرائيل، فقال لهم: إنّه سيأتيكم نبي من إخوانكم، فصدّقوا، ومنه فاسمعوا فهل تعلم أنّ لبني إسرائيل إخوه غير ولد إسماعيل؟

فقال رأس الجالوت: هذا قول موسى لاندفعه.

فقال له الرضا (علیه السلام): هل جاءكم من إخوه بني إسرائيل نبي غير محمد (صلی الله علیه و آله)؟

قال: لا» (همان: ۱۴۷-۱۴۸)

«ای یهودی آیا می‌دانی که موسی به بنی اسرائیل سفارش کرد، پس به آن‌ها گفت: همانا پیامبری از برادرانتان به سوی شما خواهد آمد پس او را تأیید کنید و به [کلام] او گوش فرا دهید پس آیا می‌دانی که بنی اسرائیل برادرانی غیر از نسل اسماعیل دارند.

پس رأس الجالوت گفت: این قول موسی است که آن را رد نمی‌کنیم.

پس [امام] رضا (علیه السلام) به او گفت: آیا پیامبری غیر از محمد (صلی الله علیه و آله) از برادران بنی اسرائیل به سوی

شما آمد؟

گفت: نه.»

امام علیه السلام در این عبارات خطاب به رأس الجالوت به قول حضرت موسی علیه السلام درباره نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و توصیه به بنی اسرائیل در تصدیق وی اشاره نموده است. این در حالی است که رأس الجالوت قول حضرت موسی علیه السلام را جاع به حضرت محمد صلی الله علیه و آله را تأیید کرده است. چنان که در عبارات دیگری خبر حضرت محمد صلی الله علیه و آله و امتش را تأیید کرده است، آن جا که امام علیه السلام او را مورد خطاب قرار داده و این گونه گفته است:

«ثم التفت إلى رأس الجالوت فقال: يا يهودي أقبل على أسألك بالعشر الآيات التي أنزلت على موسى بن عمران عليه السلام هل تجد في التوراه مكتوبا نبأ محمد صلی الله علیه و آله و أمته، إذا جاءت الأمة الأخيرة أتباع راكب البعير يسبحون الرب جدا جدا فليفرغ بنو إسرائيل إليهم و إلى ملكهم لتطمئن قلوبهم أهكذا هو في التوراه مكتوب؟

قال رأس الجالوت: نعم إننا لنجده كذلك» (همان: ۱۴۵).

«سپس به رأس الجالوت رو کرد، پس گفت: ای یهودی به من رو کن [تا] درباره عشر [یعنی] آیاتی که بر موسی بن عمران علیه السلام نازل شده از تو سؤال کنم، آیا در تورات نوشته‌ای درباره خبر محمد صلی الله علیه و آله و امتش می‌یابی؟ اگر امت آخر [یعنی] پیروان سوار بر شتر بیابند، خدا را بسیار بسیار ستایش می‌نمایند، آن گاه بنی اسرائیل به آن‌ها و ملکشان روی بیاورند تا آرامش یابند، آیا آن این چنین در تورات نوشته شده است.

رأس الجالوت گفت: بله همانا ما آن را این چنین می‌یابیم.»

امام علیه السلام در این عبارات از خبر حضرت محمد صلی الله علیه و آله و آمدن امتش و روی آوردن بنی اسرائیل به آن‌ها سخن به میان آورده و از رأس الجالوت درباره نوشته شدن این مسائل در تورات نظر خواهی کرده است. این در حالی است که وجود مسائل مذکور به وسیله رأس الجالوت در تورات مورد تأیید واقع شده است. با تأمل در دو شاهد مثال اخیر این نتیجه حاصل می‌شود که امام علیه السلام با رأس الجالوت شخصیت یهودی نیز با اتکا به قول پیامبرش حضرت موسی علیه السلام و مکتوبات کتاب دینی اش تورات به مناظره پرداخته که این امر موجب تأثیر پذیری او و اعترافش به حقیقت شده است.

به طور کلی مطالب ذکر شده درباره عقلانیت ابزاری مبین آن است که هدفمندی کنش امام علیه السلام یعنی غلبه بر مخاطب و اقناع او و کاربرد شیوه متناسب با عقیده دینی مخاطب سبب متأثر شدن

او و پذیرش کلام امام (علیه السلام) شده است. با این توضیحات هدف، کاربرد و تأثیر کنش امام (علیه السلام) منجر به مشروعیت‌سازی در گفتمان او گردیده است، در حالی که این مشروعیت‌سازی از تأکید امام (علیه السلام) بر نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) پرده برداشته است؛ زیرا او در اکثر شواهد مرتبط با عقلانیت ابزاری از این موضوع سخن به میان آورده است؛ هر چند که در بیشتر شواهد دال بر دیگر زیرمجموعه‌های مرتبط با مؤلفه‌های نظریه ون لیوون نیز نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) را محور مناظره قرار داده است. با این توضیحات، امام (علیه السلام) در مناظره اش با دو شخصیت مسیحی و یهودی ضمن آگاهی بخشی به مخاطب ایدئولوژی خود یعنی اعتقاد راستین به حقانیت دین اسلام و حقانیت پیامبر آن را به او القا کرده است.

۴. نتیجه‌گیری

پژوهش صورت گرفته درباره مشروعیت‌سازی در مناظره امام رضا (علیه السلام) با دو شخصیت برجسته مسیحی و یهودی نتایجی را در پی داشت که اهم آن‌ها عبارتند از:

- مشروعیت‌سازی در مناظره امام (علیه السلام) بیشتر در زیرمجموعه‌های مؤلفه اقتدارسازی (اقتدار شخصی، اقتدار کارشناس و اقتدار رل مدل) متجلی شده است. اقتدار شخصی به دلیل برخورداری امام (علیه السلام) از جایگاه برجسته علمی و احاطه او به موضوعات مطرح شده در مناظره نمود یافته است. اقتدار کارشناس و اقتدار رل مدل نیز به علت بهره‌گیری امام (علیه السلام) از شیوه خاص متناسب با عقیده دینی مخاطب در مناظره با او و استناد به قول شخصیت‌های بارز دینی مورد تأیید او جلوه‌گر شده است.

- نبوت حضرت محمد (صلی الله علیه و آله)، نبوت حضرت عیسی (علیه السلام)، عدم الوهیت حضرت عیسی (علیه السلام) و دادن نسبت ناروا به حضرت عیسی (علیه السلام) موضوعاتی هستند که از طریق اقتدار کارشناس با استناد به قول علمای دین مسیحیت و اقتدار رل مدل با استناد به قول پیامبران خدا و نیز از طریق قیاس و عقلانیت ابزاری اثبات شده‌اند.

- بهره‌گیری از شیوه متناسب با عقیده دینی مخاطب و به‌کارگیری ادله نقلی از طریق اقتدار کارشناس و اقتدار رل مدل و ادله عقلی از طریق اقتدار شخصی، قیاس و عقلانیت ابزاری به وسیله امام (علیه السلام) سبب تأثیرپذیری مخاطب و اقناع او در بیشتر مناظرات شده است.

منابع و مأخذ

- آفاگل‌زاده، فردوس. (۱۳۹۲). *فرهنگ توصیفی تحلیل گفتمان و کاربردشناسی*. چاپ دوم. تهران: انتشارات علمی.
- ابن بابویه، محمدبن علی. (۱۳۷۸). *عیون أخبار الرضا*. جلد ۱. قم: انتشارات شریف رضی.
- بشیر، حسن. (۱۳۹۹). *روش عملیاتی تحلیل گفتمان*. تهران: انتشارات سروش.
- پالتریج، برایان. (۱۳۹۹). *درآمدی بر تحلیل گفتمان*. ترجمه طاهره همتی. چاپ دوم. تهران: نشر نویسه پارسی.
- خزعلی، انسیه؛ انصاری‌نیا، زری. (۱۳۹۶). «تحلیل گفتمان ادیان در مناظره امام رضا (علیه السلام) با علمای دین مسیح و یهود». *فرهنگ رضوی*. شماره ۱۹. صص: ۷۳-۱۰۳.
- رضائی‌پناه، امیر؛ شوکتی مقرب، سمیه. (۱۳۹۷). *تحلیل گفتمان سیاسی*. چاپ دوم. تهران: انتشارات تیسرا.
- قجری، حسینعلی؛ نظری، جواد. (۱۳۹۲). *کاربرد تحلیل گفتمان در تحقیقات اجتماعی*. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- مقدس، محمود. (۱۳۹۹). «تحلیل مناظرات امام رضا (علیه السلام) بر مبنای نظریه گفتمانی لاکلا و موفه». *پژوهش‌نامه مذاهب اسلامی*. شماره ۱۴. صص: ۶۴-۸۹.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۸). *مناظرات تاریخی امام رضا (علیه السلام) با پیروان مذاهب و مکاتب دیگر*. چاپ دوم. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- میراحمدی، منصور؛ رضائی‌پناه، امیر. (۱۳۹۵). «تحلیل گفتمان مناظره‌ها و مجادله‌های حضرت رضا (علیه السلام) با دگرهای گفتمانی (مبانی قرآنی - کلامی ساخت‌بندی هویت اسلامی)». *فرهنگ رضوی*. شماره ۱۴. صص: ۷۵-۹۶.
- ون دایک، تئون. (۱۳۸۲). *مطالعاتی در تحلیل گفتمان از دستور متن تا گفتمان کاوی انتقادی*. ترجمه پیروز ایزدی و دیگران. تهران: مرکز مطالعات تحقیقات رسانه‌ها.
- ون لیوون، تنو. (۱۳۹۷). *ساخت گفتمانی مشروعیت‌سازی، تحلیل گفتمان سیاسی*. گردآوری و ترجمه امیررضائی‌پناه، سمیه شوکتی مقرب. چاپ دوم. تهران: انتشارات تیسرا.
- نصیحت، ناهید؛ باغبانی، رضوان. (۱۴۰۱). «بررسی گفتمان القایی در فرایند مناظره امام رضا (علیه السلام) با علمای ادیان». *فرهنگ رضوی*. شماره ۳۷. صص: ۹۳-۱۱۴.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۸۵). *ارتباطات از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی*. تهران: هرمس.
- یورگنسن، ماریان و فیلیپس لوئیز. (۱۳۸۹). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

References

- Aghagolzadeh, F. (2013). *Farhang-e Tosifi-ye Tahlil-e Gofteman va Karbordshenasi* [A Descriptive Dictionary of Discourse Analysis and Pragmatics]. Tehran: Elmi Publications. [in Persian]
- Bashir, H. (2020). *Ravesh-e Amaliyyati-ye Tahlil-e Gofteman* [Discourse Analysis in Practice]. Tehran: Soroosh Publications. [in Persian]
- Ghajari, H.A. & Nazari, J. (2013). *Karbord-e Tahlil-e Gofteman dar Tahghighat-e Ejtemae* [Discourse Analysis in Social Research]. Tehran: Jame'e-shenasan Publications. [in Persian]
- Ibn Babooyeh, M.A. (1999). *Oyoon Akhbar al-Reza*. (Volume 1). Ghom: Sharif-e Razi Publications. [in Arabic]
- Jorgensen, M. & Phillips, L. (2019). *Discourse Analysis as Theory and Method*. (Trans. Hadi Jali-li). Tehran: Ney Publications. [in Persian]
- Khazali, E. & Ansarinia, Z. (2017). "Tahlil-e gofteman-e adyan dar monazere-ye Emam Reza ba Olama-ye Din-e Masih va Yahood" [Discourse Analysis of Religions in the Debate between Imam Reza and Christian and Jewish Scholars]. *Majale-ye Farhang-e Razavi* [Journal of Razavi Culture], 19, pp. 73-103. [in Persian]
- Makarem Shirazi, N. (2009). *Monazerat-e Tarikhi-ye Emam Reza ba Peyrovan-e Mazaheb va Makateb-e Digar* [Imam Reza's Historical Debates with the Followers of Other Religions]. Mashhad: Islamic Research Foundation. [in Persian]
- Mirahmadi, M. & Rezaee-panah, A. (2016). "Tahlil-e gofteman-e monazere-ha va mojadele-haye Hazrat-e Reza ba degar-haye goftemani" [Discourse analysis of Imam Reza's debates with discursal others]. *Majale-ye Farhang-e Razavi* [Journal of Razavi Culture], 14, pp. 75-96. [in Persian]
- Moghaddas, M. (2020). "Tahlil-e Monazerat-e Emam Reza bar Mabna-ye Nazariye-ye Goftemani-ye Laclau va Mouffe" [Analysis of Imam Reza's debates based on Laclau and Mouffe's theory of discourse]. *Pazhuhesh-name-ye Mazaheb-e Eslami* [Research Journal of Islamic Sects], 14, pp. 64-89. [in Persian]
- Nasihat, N & Baghbani, R. (2022). "Barrasi-ye gofteman-e elghae dar farayand-e monazere-ye Emam Reza ba olama-ye adyan" [An analysis of inducive discourse in Imam Reza's debates with religious scholars]. *Majale-ye Farhang-e Razavi* [Journal of Razavi Culture], 37, pp. 93-114. [in Persian]
- Paltridge, B. (2020). *Discourse Analysis: An Introduction*. (Trans. Tahereh Hemmati). Tehran: Nevise-ye Parsi Publications. [in Persian]
- Rezaee-panah, A. & Shokati-mogharrab, S. (2018). *Tahlil-e Gofteman-e Siyasi* [Political Discourse Analysis]. Tehran: Tisa Publications. [in Persian]
- Van Dijk, T. (2003). *Motaleati dar Tahlil-e Gofteman: Az Da'stoor-e Matn ta Gofteman-kavi-ye Enteghadi* [Studies in Discourse Analysis: From Text Grammar to Critical Discourse Analysis]. (Trans. Pirooz Izadi et al.). Tehran: Center for Media Research. [in Persian]
- Van Leeuwen, T. (2018). "Sakht-e goftemani-ye mashroo'iyat-sazi" [Discursive structure of legitimation]. In A. Rezaee-panah & S. Shokati-mogharrab (eds. and trans.), *Tahlil-e Gofteman-e Siyasi* [Political Discourse Analysis]. Tehran: Tisa Publications. [in Persian]
- Yarmohammadi, L. (2006). *Ertebatat az Manzar-e Gofteman-shenasi-ye Enteghadi* [Communications through the Lens of Critical Discourse of Analysis]. Tehran: Hermes. [in Persian]